Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

UDK 1

JAMOAT XAVFSIZLIGI VA SHAXS ERKINLIGI: JAZONI LIBERALLASHTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MEZONLARI

Zilolaxon Xasanovna Oxunova*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

MAQOLA MA‘LUMOTLARI

✉ zilolaxon66@gmail.com

Kalit so‘zlar:

: jamoat xavfsizligi, shaxs erkinligi, jazoni liberallashtirish, zaruriylik, mutanosiblik, hukmronlikdan xolilik, ijtimoiy qaytish

ANNOTATSIYA

Maqolada xavfsizlik va erkinlik jazoni liberallashtirishning bog‘liq mezonlari sifatida tahlil qilinadi. Normativ va konseptual usullar orqali jazo og‘irligi, zaruriylik hamda jamoat manfaatining chegaralari aniqlashtiriladi. Olti mezonli baholash modeli taklif etilib, muqobil choralar ham asoslantirish va nazoratga muhtojligi ko‘rsatiladi. Model samaradorlik da’vosini huquqlar kafolati bilan bog‘laydi.

KIRISH

Jazoni liberallashtirish masalasida jamoat xavfsizligi va shaxs erkinligini bir-biridan ajralgan ikki maqsad sifatida qo‘yish asoslantirish muammosini to‘liq ochmaydi. Xavfsizlik insonning boshqalar bilan birga yashashi, harakat qilishi va o‘z hayotini rejalashtirishi uchun kerak; erkinlik esa mazkur himoyaning kim uchun va qanday chegarada amalga oshirilishini belgilaydi. Maqolada ushbu bog‘liqlik normativ boshlang‘ich asos sifatida olinadi. Shaxsni himoyalashni da’vo qilgan chora uning o‘z taqdiriga munosabat bildirish imkonini asossiz cheklasa, xavfsizlikning maqsadi bilan vositasi o‘rtasida ichki ziddiyat yuzaga keladi.

R. Altiyev jinoiy javobgarlikni liberallashtirishni jinoyat qonuni, jinoiy ta’qib, jazo va uni ijro etish masalalari bilan bog‘lab, dekriminalizatsiyaning o‘rnini tahlil qiladi [1]. Mazkur yondashuv liberallashtirishni faqat jazo muddatini kamaytirish bilan cheklamaslikka imkon beradi. Tadqiqotning mustaqil talqinida uning mazmuni shaxsga qo‘yiladigan majburiyatlar va jamoat manfaatini himoyalashning asoslarini qayta ko‘rishni ham qamrab oladi. Shu sababli bir turdagi sanksiyaning yengillashishi butun tizimdagi majburlash kamayganini o‘z-o‘zidan bildirmaydi. Cheklovning shakli bilan uning kundalik hayotdagi og‘irligi alohida tahlil qilinishi zarur.

I. Kravchenko insonparvarlik va liberallashtirishni jinoyat siyosatining o‘zaro bog‘liq, lekin aynan bir xil bo‘lmagan xususiyatlari sifatida o‘rganadi. Uning Rossiyadagi 2016–2020-yillar o‘zgarishlariga doir tahlili siyosatni uning nomi bilan emas, o‘zgarishlarning mazmuni bo‘yicha baholash masalasini qo‘yadi [4]. Bu natijalar O‘zbekistondagi holatning tavsifi sifatida olinmaydi. Ular maqolada metodik savolni aniqlashtiradi: liberallashtirish deb atalgan islohotda qaysi cheklov kamaymoqda, qaysi huquq kafolatlanmoqda va qaysi yangi majburiyat paydo bo‘lmoqda? Shu savollarga javobsiz umumiy ijobiy baho yetarlicha asoslanmaydi.

Fassin jazoni ta’riflashda normativ mezonlar bilan amaliyotning murakkabligini farqlab, uning og‘riq yetkazish jihatini tanqidiy muhokama qiladi [8]. Mazkur maqola ushbu tanqidni jazoning har qanday shaklini oldindan inkor qilish uchun ishlatmaydi. Undan olinadigan metodik talab cheklovning rasmiy nomi bilan

cheklanmaslikdir. Agar ma’muriy yoki tarbiyaviy deb atalgan chora amalda insonning harakatlanishi, mehnati va ijtimoiy aloqalariga jiddiy yuk yuklasa, bu yukning asoslari ham izohlanishi kerak. Shunday qilib, sanksiyaning huquqiy tasnifi uning ijtimoiy-falsafiy bahosini to‘liq almashtirmaydi.

Pettit erkinlikni hukmronlikdan xoli bo‘lish g‘oyasi orqali talqin qilib, davlatning o‘z aholisi ustidan cheklanmagan ustunlik o‘rnatmasligi talabini ilgari suradi [7]. Bu manbada muammo xalqaro tartib doirasida ham ishlab chiqilgan; maqolamiz uning umumiy normativ tamoyilidan foydalanadi. Jazoni liberallashtirish uchun bundan kelib chiqadigan mustaqil savol faqat davlat kamroq aralashyaptimi degan savol emas. Aralashuvning asosi ochiqmi, shaxs unga e’tiroz bildira oladimi va cheklov ustidan tekshiriladigan nazorat bormi degan masalalar ham erkinlik mazmuniga kiradi.

Tadqiqotning maqsadi xavfsizlik va erkinlikni birgalikda asoslantiradigan mezonlar modelini ishlab chiqishdir. Asosiy tezisga ko‘ra, liberallashtirish muayyan shaxsga yengillik berish bilan tugamaydi; u jamoat majburlovini qo‘llash va qayta ko‘rib chiqish usulini o‘zgartirishni talab etadi. Ilmiy yangilik maqsadning asosliligi, zaruriylik, mutanosiblik, tenglik, hisobdorlik va ijtimoiy qaytishni o‘zaro bog‘liq normativ shartlar sifatida tizimlashtirishda ifodalanadi. Ushbu shartlar tayyor siyosiy dastur emas, turli takliflarning adolatga mosligini tekshirish usuli sifatida taklif qilinadi; empirik samaradorlik alohida tekshirish predmeti bo‘lib qoladi.

METODLAR

Ish normativ-konseptual tadqiqot sifatida tuzildi. Konseptual tahlil xavfsizlik, erkinlik, jazo, insonparvarlik va liberallashtirish tushunchalarining chegaralarini aniqlashtiradi. Normativ tahlil esa ularning qaysi asoslarda bir-birini cheklashi yoki qo‘llab-quvvatlashini tekshiradi. Tahlil obyekti muayyan shaxsning xatti-harakati yoki muassasa faoliyatining statistik natijasi emas, jazoni yengillashtirish yoxud saqlash foydasiga ilgari suriladigan asosdir. Shu bois maqolada respondentlar, tanlanma, korrelyatsiya yoki tajriba natijalari keltirilmaydi. Bayon etilgan vaziyatlar mezonlarning chegaralarini sinash uchun tuzilgan shartli fikriy misollardir.

Tahlilda xavfsizlik aniq zarar xavfiga qarshi asoslangan himoya imkoniyati sifatida, erkinlik esa harakat doirasi va o‘zboshimcha majburlovdan himoyalanishning birligi sifatida ishlatiladi. Bu ishchi ta’riflar xavfsizlikni barcha xavfning yo‘qligiga tenglashtirmaydi. Mutlaq xavfsizlikni talab qilish nazariy jihatdan cheklovni tugatishning har qanday mezonini yo‘qotishi mumkin. Shu sababli har bir himoya da’vosi zarar turi, choraning maqsadi va uning davomiyligi bilan aniqlashtiriladi. Noaniq xavotirning mavjudligi boshqa odam erkinligini istalgan darajada cheklashga yetarli asos deb olinmaydi.

J. Ataniyazov yarashuv va amalda pushaymonlik bilan bog‘liq ish yuritishni tugatish masalalarida moddiy asoslar hamda protsessual tartib o‘rtasidagi muammolarni tahlil qiladi [2]. Ushbu farqdan kelib chiqib, model ikki savolni ajratadi: yengillikning mazmuni axloqiy jihatdan asoslimi va uni berish tartibi adolatlimi? Birinchi savolga ijobiy javob ikkinchi savolni ortiqcha qilmaydi. Masalan, maqbul muqobil chora noaniq, tanlab qo‘llanadigan yoki shikoyat qilish mumkin bo‘lmagan tartibda tayinlansa, uning normativ afzalligi to‘liq amalga oshmaydi.

Baholash ketma-ketligi chegaraviy talablar va qiyosiy mulohazani farqlaydi. Avval kamsitish, asossiz tengsizlik va huquqsiz qaramlikka yo‘l qo‘ymaslik kabi talablar tekshiriladi. Shundan keyin maqbul choralar orasida qaysi biri maqsadga yetarli va kamroq cheklovchi ekani muhokama qilinadi. Bu tartib foyda haqidagi taxmin har qanday vositani oqlashi mumkin degan xulosani cheklaydi. Mezonlar yig‘indisidan sun’iy umumiy ball chiqarilmaydi: bir talabning jiddiy buzilishi boshqa talabdagi yuqori natija bilan avtomatik qoplanmaydi. Normativ izchillik aynan shu almashtirilmaslik orqali tekshiriladi.

Qarshi holatlar usulida qamoq jazosi o‘rniga murakkab nazorat, badavlat shaxs uchun oson bajariladigan pul majburiyati va noaniq xavfga tayangan muddat uzaytirish kabi vaziyatlar tuzildi. Ular real holatning tasviri emas, modelning turli bosimlarga bardoshliligini tekshiruvchi mantiqiy vositalardir. Har bir vaziyatda qaror kimga qanday yuk yuklashi, muqobilning mavjudligi, e’tiroz imkoniyati va qayta ko‘rish sharti so‘raladi. Tadqiqotning natijasi ushbu savollarga umumiy baholash tartibini beradi; konkret ish yuzasidan huquqiy xulosa chiqarishga da’vo qilmaydi.

Qo‘lyozma matni va konseptual tahlil loyihasini ishlab chiqishda generativ sun’iy intellektdan foydalanildi. Bibliografik rekvizitlar nashriyotlar, ilmiy jurnallar va universitetlarning ochiq manbalari bilan sol-

ishtirildi.

NATIJALAR

Tahlil xavfsizlik va erkinlikning ikki tomonlama bog‘liqligini aniqlashtirdi. Shaxs erkinligi boshqalarning zo‘ravonligidan himoyasiz qolishni anglatmaydi, jamoat xavfsizligi esa davlat majburlovining cheksizligini talab qilmaydi. Ikkala qadriyatning umumiy predmeti insonning ijtimoiy hayotda xavfsiz va mustaqil qatnashishidir. Shu sababli taklif etilayotgan model har bir chorani ikki yo‘nalishda tekshiradi: u muayyan zarardan himoyalash uchun qanday asosga ega va o‘zi qanday cheklovlar yaratadi? Bu savollarni birgalikda qo‘yish maqsadning yaxshi ekanidan vositaning maqbulligiga shoshilinch o‘tishni cheklaydi.

Liberallashtirishning mazmuni uchun uch farq belgilandi: taqiqlangan qilmishlar doirasini o‘zgartirish, sanksiya og‘irligini kamaytirish va jazoni qo‘llash tartibini qayta tuzish. Ular bir yo‘nalishda harakat qilishi mumkin, ammo bunday moslikni oldindan faraz qilish mumkin emas. Masalan, qamoq o‘rniga jamoada bajariladigan majburiyat berilishi insonning harakat doirasini kengaytirishi mumkin. Shu bilan birga, yangi majburiyatning davomiyligi va shartlari alohida baholanishi lozim. Model yengillashishni sanksiya nomidan emas, shaxsning imkoniyatlari va cheklovlari o‘rtasidagi aniq o‘zgarishdan kelib chiqib muhokama qiladi.

Maqsadning asosliligi mezoni jamoat xavfsizligiga murojaatni mazmun bilan to‘ldiradi. Qaror qaysi shaxslar yoki manfaatlarni qaysi zarar turidan himoyalashini tushuntirishi kerak. Umumiy xavotir, norozilik yoki siyosiy ta’sirchanlik o‘z-o‘zidan yetarli axloqiy dalil emas. Biroq odamlarning qo‘rquvini asossiz deb chetga surish ham muammoni hal qilmaydi. Model qo‘rquvni eshitish bilan uni majburlov uchun tayyor asos deb qabul qilishni farqlaydi. Jamoat muhokamasining vazifasi hissiy tajribani aniq zarar, himoya ehtiyoji va maqbul choralar haqidagi savollarga aylantirishdan iborat.

Zaruriylik mezoni tanlangan chora maqsad uchun nima sababdan kerakligini ko‘rsatishni talab qiladi. Qat’iyroq cheklovga murojaat qilishda yengilroq muqobil nega yetarli emasligi ham asoslantirilishi kerak. Bu talab barcha holatda eng yengil chorani tanlash degani emas: muqobilning himoya vazifasiga mosligi muhim. Biroq moslik tekshirilmasdan og‘ir chorani odat bo‘yicha qo‘llash zaruriylikni isbotlamaydi. Tahlil davomida asoslantirish yuki cheklanayotgan shaxsning xavfsizligini mukammal isbotlashiga emas, cheklovni joriy etuvchi qarorning dalillariga bog‘landi. Xavfni baholashdagi noma’lumlik ham ochiq ifodalanishi lozim.

Mutanosiblik mezoni qilmish, himoya maqsadi va shaxsga yuklanadigan cheklov o‘rtasidagi munosabatni tekshiradi. U faqat belgilangan muddat yoki pul miqdori bilan cheklanmaydi. Mehnatga kirish, oila bilan aloqa, harakatlanish, shaxsiy hayot va kundalik qaror qabul qilish imkonlari ham tahlil doirasiga kiritiladi. Bu omillarni yagona matematik birlikka aylantirish taklif etilmaydi; ularning har biri qarorning ma’nosini o‘zgartirishi mumkin. Shu sababli rasmiy jihatdan bir xil sanksiya turli sharoitlarda turlicha yuk yaratishi ehtimoli ochiq baholanishi zarur, degan normativ xulosa chiqarildi.

Tenglik mezoni liberallashtirishdan foydalanish imkonining ijtimoiy shartlarini aniqlashtiradi. Muqobil chora uchun doimiy yashash joyi, raqamli vosita yoki qat’iy ish jadvali talab etilgan shartli holatda bu resurslarga ega bo‘lmagan shaxs og‘irroq cheklovga duch kelishi mumkin. Model bunday farqni avtomatik ravishda ayb yoki xavfning kattaligi bilan tenglashtirishni rad etadi. Muayyan shart haqiqatan himoya maqsadi uchun zarurmi yoki tashkiliy qulaylikni ifodalayaptimi degan savol beriladi. Tenglik shaxsiy farqlarni inkor etmaydi; ular qarorga qaysi asos bilan ta’sir qilayotganini tekshiradi.

Hisobdorlik mezoni qarorning tushunarli sababga ega bo‘lishi, unga e’tiroz bildirish va uni qayta ko‘rish imkonini qamrab oladi. Qog‘ozda mavjud shikoyat huquqi inson uni qanday amalga oshirishni bilmasa, normativ vazifasini to‘liq bajarmaydi. Shu sababli axborotning ochiqligi, mustaqil maslahat va tekshiruvchi tuzilmaning ajratilganligi modelning tarkibiy shartlari sifatida taklif etiladi. Ayniqsa, davom etuvchi cheklov uchun dastlabki qarorning o‘zi yetarli deb olinmaydi. Vaqt o‘tishi bilan choraning asosi saqlanayotganini ko‘rsatish talab etilishi, tugatish sharti esa oldindan tushuntirilishi lozim.

Ijtimoiy qaytish mezoni jazo yoki muqobil majburiyatdan keyingi hayotni normativ baholashga kiritadi. Cheklovning tugashi insonning mustaqil yashash imkoniyati tiklanganini hali bildirmaydi. Maqoladagi taklifga ko‘ra, chorani baholashda uning ta’lim, mehnat va mas’uliyatli ijtimoiy aloqalarni saqlash yoki qayta yo‘lga qo‘yishga ta’siri so‘ralishi kerak. Bu savol kelajakdagi har bir xatti-harakat uchun kafolat talab qilmaydi. U

insonning doimiy nazorat obyekti bo‘lib qolmasligi va majburiyatdan keyin ham to‘la ijtimoiy subyekt sifatida tan olinishiga qaratilgan axloqiy talabni bildiradi.

Gilinskiy ijtimoiy nazoratni normalarni o‘rnatish, ularni o‘zlashtirishga ko‘maklashish va nomaqbul xatti-harakatga javob berishni qamrab oluvchi keng jarayon sifatida tushuntiradi; u jazoga haddan tashqari tayanishni tanqid qiladi [3]. Maqolada bu qarashdan foydalanish jazolarning samarasizligi haqida umumiy empirik hukm chiqarish bilan tenglashtirilmaydi. Undan kelib chiqadigan analitik xulosa himoya vazifasini faqat sanksiyaga yuklamaslikdir. Ta’lim, yordam va ijtimoiy aloqalarga oid vazifalarni ham muhokamaga kiritish majburlov bilan amalga oshirilishi shart bo‘lmagan ishlarni ajratishga xizmat qiladi.

Olti mezon jadvalda qaror savollari bilan bog‘landi. Jadval normativ matritsa bo‘lib, amaliy kuzatuvlardan olingan natijalar yoki tasdiqlangan samaradorlik indeksini ifodalamaydi. Qatorlar bir qarorning turli tomonlarini ko‘rsatadi: maqsad tushunarli bo‘lishi mumkin, lekin vosita ortiqcha; vosita yengil bo‘lishi mumkin, lekin undan foydalanish ijtimoiy jihatdan teng bo‘lmasligi mumkin. Shuning uchun mezonlarni umumiy ma’qullashga qo‘shib yuborish o‘rniga, har bir bo‘yicha mustaqil asos talab etiladi. Modelning amaliy vazifasi bahsni umumiy tarafdorlikdan tekshiriladigan savollarga o‘tkazishdir.

Zedner universitetlarga yuklatilgan terrorizmning oldini olish majburiyatini so‘z va akademik erkinlik hamda universitetning demokratik jamiyatdagi vazifasi bilan bog‘liq holda muhokama qiladi [5]. Ushbu maxsus kontekst jazoni liberallashtirishga bevosita tenglashtirilmaydi. Undan olinadigan ehtiyotkor nazariy xulosa xavfsizlik vazifasi boshqa institutning asosiy maqsadini qanchalik o‘zgartirayotganini so‘rash zaruratidir. Masalan, yordam ko‘rsatadigan tuzilma to‘liq nazorat vositasiga aylantirilgan shartli holatda yordamga murojaat qilishning ma’nosi o‘zgaradi. Modelda bunday o‘zgarish liberallashtirish bahosining alohida predmeti sifatida taklif etiladi.

1-jadval. Jazoni liberallashtirishni baholashning mualliflik normativ matritsasi

Mezon	Asosiy talab	Tekshiriladigan xavf	Qaror savoli
Asosli maqsad	Aniq zarardan himoya	Mavhum xavotirga tayanish	Kim nimadan himoyalanadi?
Zaruriylik	Yetarli muqobilni qiyoslash	Ortiqcha majburlash	Yengilroq yo‘l nega yetmaydi?
Mutanosiblik	Yukni maqsadga moslash	Kundalik og‘irlikni yashirish	Cheklov qancha yuk yaratadi?
Tenglik	Imkonlar farqini hisobga olish	Resurs yetishmasligini jazolash	Kim muqobildan chetda qoladi?
Hisobdorlik	Sabab, e’tiroz va qayta ko‘rish	Nazoratning yopiq qolishi	Qaror qanday tekshiriladi?
Ijtimoiy qaytish	Mustaqil hayotga imkon	Doimiy chetlatish	Cheklovdan keyin nima qoladi?

Muqobil choralar uchun nazoratning kengayishi ehtimoli qarshi holat orqali tekshirildi. Tasavvur qilaylik, qamoq o‘rniga nazorat taklif etiladi, lekin u ilgari yengilroq javob bilan cheklanishi mumkin bo‘lgan shaxslarga ham tatbiq qilinadi. Bunda qamoq o‘rnini bosish bilan majburlov doirasini kengaytirish birgalikda yuz berishi mumkin. Ushbu fikriy misol biror mamlakat amaliyotiga doir xabar emas. Uning vazifasi islohotni baholashda faqat cheklov turi emas, kimlar unga jalb qilinayotgani va qancha vaqt davomida nazorat ostida qolayotganini ham so‘rash lozimligini ko‘rsatishdir.

Kelajakka qaratilgan himoya bilan o‘tmishdagi qilmish uchun javob o‘rtasida ham analitik chegara belgilandi. Sodir etilgan ishni baholash va takroriy zarar xavfini boshqarish turli savollardir. Birinchisiga berilgan javob ikkinchi savol bo‘yicha istalgan cheklovni oldindan oqlamaydi. Agar chora kelajak xavfiga tayansa, uning davomiyligi va bekor qilinishi ham ayni xavf haqidagi yangilanadigan asosga bog‘liq bo‘lishi kerak. Aks holda tugallangan qilmish haqidagi baho noaniq muddatli nazoratga aylanishi mumkin. Model bunday o‘tishni alohida asoslantirishni talab qiladi.

Jamoat manfaatining ifodasi masalasida qarorni qabul qiluvchi organ bilan ushbu qaror ta’sir qiladigan odamlar farqlandi. Institut o‘z manfaatini avtomatik ravishda jamiyatning yagona manfaatiga tenglashtira olmaydi. Jabrlanuvchi, cheklanayotgan shaxs, uning yaqinlari va kengroq jamoaning talablari turlicha bo‘lishi mumkin. Ushbu farq qaror chiqarishni imkonsiz qilmaydi, lekin kimning zarari va imkoniyati muhokamaga kiritilmaganini so‘rashni talab qiladi. Taklif etilgan modelda asoslantirishning ommaviyligi barcha shaxsiy ma’lumotni e’lon qilishni emas, qaror mezonlari va tekshiruv tartibini tushuntirishni anglatadi.

Natijalar jazoni liberallashtirishni javobgarlikning yo‘qolishi bilan tenglashtirmaslikka imkon beradi. Mas’uliyat o‘z harakatini tushuntirish, oqibatni tan olish va qonuniy belgilangan majburiyatni bajarish orqali ifodalanishi mumkin; uning mazmuni faqat azob og‘irligi bilan o‘lchanmaydi. Shu bilan birga, yengillik nomi adolatsiz tartibni oqlamaydi. Model uchun asosiy savol cheklovning zarur, mutanosib, teng va qayta ko‘riladigan tarzda tashkil etilganidir. Ana shu talablar bajarilganda erkinlik va xavfsizlikning munosabati mavhum qarama-qarshilikdan ijtimoiy mas’uliyatning aniq tuzilishiga ko‘chadi.

MUHOKAMA

I. Loader konservativ siyosiy tafakkurda tartibni kuchli jazo va politsiya vakolati orqali saqlash g‘oyalari bilan jazoda ehtiyotkorlik hamda jazodan tashqari ijtimoiylashtirish dalillari birga mavjudligini ko‘rsatadi [6]. Bu talqin liberallashtirish bahsini tayyor siyosiy yorliqlar orqali hal qilishni cheklaydi. Maqolaning o‘z xulosasiga ko‘ra, xavfsizlikka jiddiy qarash qat’iylikning bitta shakliga sodiqlikni anglatmaydi. Turli siyosiy qarash vakillari biror choraning zaruriyligi yoki ortiqchaligi yuzasidan umumiy dalillarga murojaat qilishi mumkin. Bunda bahs taraflarning nomidan qarorning asosiga ko‘chadi.

Modelga qarshi eng kuchli e’tiroz yengilroq chorani tanlash ayrim holatlarda jamoa uchun qo‘shimcha xavf tug‘dirishi mumkinligidir. Bunday ehtimolni oldindan inkor etish asossiz bo‘ladi. Biroq undan barcha holatda og‘ir chorani afzal ko‘rish xulosasi ham kelib chiqmaydi. Tanlov muayyan maqsad, dalilning sifati, oqibatning og‘irligi va tekshiruv imkoniga bog‘liq bo‘lishi kerak. Maqola nol xavf va’dasini bermaydi. Taklif etilgan mezonlar mavjud noma’lumlik sharoitida kimning erkinligi cheklanayotgani va bu qarorning javobgarligi kimda ekanini ravshanlashtirishga qaratilgan.

Shartli misolda ikki shaxsga bir xil pul majburiyati qo‘yilganini olaylik. Ulardan biri uni kundalik hayotiga katta ta’sirsiz bajarishi, boshqasi esa oilasining zarur ehtiyojlari hisobidan bajarishi mumkin. Bu farqning o‘zi yakuniy yechimni belgilamaydi, ammo rasmiy teng miqdor bilan teng og‘irlik aynan bir narsa emasligini ko‘rsatadi. Model ijtimoiy sharoitni hisobga olishning ochiq mezonini talab qiladi. Aks holda individuallashtirish o‘zboshimchalik sifatida, bir xil qoida esa yashirin tengsizlik sifatida ishlashi mumkin. Adolat uchun ikkalasining asoslari tushuntirilishi lozim.

Boshqa fikriy vaziyatda shaxs ish va oila majburiyatlarini saqlagan holda jamoada nazorat ostida yashaydi. Agar tekshiruvlar va uchrashuvlar jadvali uning mehnat qilishiga imkon bermasa, sanksiyaning yengilligi haqidagi baho qayta ko‘rilishi kerak. Bunda nazoratning mavjudligi bilan uning tartibi farqlanadi. Himoya maqsadiga moslashuvchan jadval orqali erishish mumkin bo‘lsa, qo‘shimcha og‘irlikning zaruriyligi savol tug‘diradi. Ushbu misol cheklovni baholashda inson hayotining bo‘laklari bir-biriga bog‘liqligini ko‘rsatadi; bir sohadagi talabning boshqa sohadagi oqibati ham muhokama predmetidir.

Jabrlanuvchining xavfsizligi erkinlik haqidagi bahsda mustaqil e’tiborni talab etadi. Yengillik haqidagi qaror jabrlangan shaxsning himoya, axborot va zarar oqibatlarini bartaraf etish ehtiyojlarini ko‘rinmas qilmasligi kerak. Shu bilan birga, ularning har biri muayyan og‘ir jazo bilan bir xil deb olinmaydi. Taklif etilgan model ehtiyoj va vosita orasidagi bog‘lanishni aniq tushuntirishni talab qiladi. Masalan, himoya ehtiyoji nimadan iboratligi aniqlanmasdan jazoning og‘irligini uning yagona ifodasi sifatida ko‘rsatish mazkur ehtiyojning boshqa tomonlarini muhokamadan chiqarib yuborishi mumkin.

Tashkiliy xarajatlarning kamayishi liberallashtirish foydasiga qo‘shimcha dalil bo‘lishi mumkin, biroq modelda u mustaqil va yetarli axloqiy asos deb olinmaydi. Arzonroq chora shaxsga ko‘proq yuk o‘tkazishi yoki uning yaqinlarini nazoratning norasmiy ijrochisiga aylantirishi ehtimoli mavjud. Bu fikriy ehtimol davlat xarajati bilan ijtimoiy xarajatni farqlashga undaydi. Baholashda vaqt, mehnat va g‘amxo‘rlik yukining kimga o‘tayotgani ham so‘raladi. Aks holda institutsional tejamkorlik insonlarning ko‘rinmas majburiyatlari hisobidan ta’minlangan holat e’tibordan chetda qolishi mumkin.

Madaniy muhit masalasi ham ehtiyotkor talqinni talab qiladi. Jamoaning tartib, obro‘ va mas’uliyat haqidagi qarashlari muhokamada eshitilishi lozim, ammo ularni yagona va o‘zgarmas iroda sifatida taqdim etish asosli emas. Bir jamoa ichida ham xavfsizlik va erkinlikning turli tajribalari mavjud bo‘lishi mumkin. Shu sababli mezonlar umumiy qadriyatlarni shaxsning e’tiroz imkoniyati bilan bog‘laydi. Ijtimoiy birdamlik qarorga hamma darhol rozi bo‘lishidan emas, kelishmovchilikni asosli muhokama qilish va zaifroq tomonning ovozini saqlash imkonidan ham ma’no oladi.

Ushbu tadqiqotning amaliy chegarasi empirik dalil yetishmasligi bilan aniq belgilangan. Model biror chora jinoyatni kamaytirishi, jamoat ishonchini oshirishi yoki qayta huquqbuzarlikni oldini olishini o‘zicha isbotlamaydi. Keyingi tadqiqotda cheklovning kundalik og‘irligi, muqobillarga kirish shartlari, shikoyat qilish imkonlari va qarorlarni qayta ko‘rish tartibi o‘rganilishi mumkin. Bunda faqat dasturga qabul qilinganlar emas, undan foydalanish shartlarini bajara olmaganlar ham nazarda tutilishi kerak. Mazkur yo‘nalishlar kelgusi tekshiruv rejasidir; ularning natijasi oldindan ijobiy deb e’lon qilinmaydi.

Normativ baholash bilan empirik tekshiruv o‘rtasidagi munosabat bir tomonlama emas. Dalillar qaysi vosita qanday oqibatga olib kelishini aniqlashtiradi; axloqiy mezonlar esa qaysi oqibatni qanday asos bilan maqbul deb baholash mumkinligini belgilaydi. Masalan, cheklov samarali ekani uning mutanosibligini avtomatik isbotlamaydi, mutanosib

deb topilishi esa uning samaradorligini kafolatlamaydi. Taklif etilgan model ushbu farqni saqlagan holda ikki turdagi asosni bir qaror doirasida bog‘lashga xizmat qiladi. Shu tariqa liberallashtirish ilmiy bahsida dalilning o‘rni ham, axloqiy mas’uliyatning chegarasi ham aniqroq ko‘rinadi.

XULOSA

Jazoni liberallashtirishning ijtimoiy-falsafiy bahosi xavfsizlik va erkinlikning umumiy insoniy maqsadini aniqlashdan boshlanishi lozim. Tadqiqotda ular insonning jamiyatda himoyalangan hamda mustaqil qatnashishi bilan bog‘liq qadriyatlar sifatida talqin qilindi. Shu asosda maqsadning asosliligi, zaruriylik, mutanosiblik, tenglik, hisobdorlik va ijtimoiy qaytishni qamrab oluvchi olti mezonli model ishlab chiqildi. Model liberallashtirishni sanksiyaning rasmiy nomi yoki muddatidagi o‘zgarish bilan cheklamaydi; kundalik hayotga yuk, muqobillarga kirish va cheklovning tugash shartlarini ham muhokamaga kiritadi. Qamoqqa muqobil chora ham o‘z mazmuni, davomiyligi va qo‘llash tartibi bo‘yicha asoslantirilishi kerak. Jamoat xavfsizligi noaniq xavotirni cheklanmagan vakolatga aylantirishga asos bo‘lmaydi, shaxs erkinligi esa jabrlanuvchining himoya ehtiyojini inkor etmaydi. Har ikkala tomonning talabi aniq zarar, maqbul vosita va ochiq tekshiruv tartibi orqali bog‘lanishi zarur. Taklif etilgan mezonlar empirik samaradorlik indeksi emas: ular chora haqidagi dalillar qaysi axloqiy savollarga javob berishi lozimligini ko‘rsatadi. Keyingi tadqiqotlarda muqobillardan foydalanishning ijtimoiy shartlari, cheklovlarning yig‘ma og‘irligi va qayta ko‘rib chiqish imkoniyatlari o‘rganilishi kerak. Bunda iqtisodiy yoki tashkiliy qulaylikning o‘zi adolatning yetarli mezoni sifatida olinmasligi lozim. Bunday yondashuv javobgarlikni saqlagan holda insonning kelajakdagi mustaqil hayoti uchun ham joy qoldiradi. Maqolaning asosiy xulosasi shundan iboratki, insonparvar jazo siyosati majburlovning zarur chegarasini belgilash, uni tushunarli asoslash va shaxsni davomli qaramlikdan himoyalash orqali jamoat xavfsizligiga axloqiy mazmun beradi.

References

[1] Altiyev R. S. (2022). Jinoiy javobgarlikni liberallashtirish tushunchasi va ahamiyati. Kriminologiya va jinoiy odil sudlov, 2(4). (p. 19–28).

[2] Ataniyazov J. K. (2023). Yarashuv va o‘z qilmishiga amalda pushaymon bo‘lganligi munosabati bilan ish yuritishni rad etish yoki tugatishning ayrim masalalari. Yuridik fanlar axborotnomasi, 7(1). (p. 96–105). DOI: 10.51788/tsul.rols.2023.7.1./FVJZ2343

[3] Гилинский Я. И. (2018). Проблемы социального контроля над преступностью в современном обществе. Криминалистъ, 4(25). (p. 4–9).

[4] Кравченко И. О. (2021). Либерализация и гуманизация уголовно-правовой политики. Всероссийский криминологический журнал, 15(5). (p. 565–577). DOI: 10.17150/2500-4255.2021.15(5).565-577

[5] Zedner L. (2018). Counterterrorism on campus. University of Toronto Law Journal, 68(4). (p. 545–587). DOI: 10.3138/utlj.2018-0010

[6] Loader I. (2020). Crime, Order and the Two Faces of Conservatism: an Encounter with Criminology’s Other. The British Journal of Criminology, 60(5). (p. 1181–1200). DOI: 10.1093/bjc/azaa025

[7] Pettit P. (2016). The Globalized Republican Ideal. Global Justice: Theory Practice Rhetoric, 9(1). (p. 47–68). DOI: 10.21248/gjn.9.1.101

[8] Fassin D. (2018). What Is Punishment? In C. Kutz (Ed.), The Will to Punish. Oxford University Press. (p. 32–62). DOI: 10.1093/oso/9780190888589.003.0003